

Cultural Semiotics Analysis of Imam Ali's (AS) Aphorisms

Ramazan Rezaei*, Yadollah Rafiri**

Fahimeh Yeganeh Dizajwar***

Abstract

Cultural semiotics, in its simplest terms, is not a type of research or exploration into culture, but rather a study of its hidden systems and intricate and complex issues. In cultural semiotics, culture is presented as a macro-sign system; therefore, this type of analysis is an activity that attempts to explain cultural actions in their social and individual aspects. On the other hand, human understanding of existence is an understanding that is programmed by culture and through linguistic and non-linguistic signifying systems. These systems shape human social activities and actions. Hence, culture is a system that includes natural and artificial languages, arts, religions, rituals, etc. The words of Imam Ali (AS), which are collected in the noble book *Nahjul-Balagha*, have all these characteristics. Accordingly, the present study aims to examine the issue of sign, which plays a very important role in the intellectual communication between the speaker and the audience, from the aspect of cultural function in the Imam's aphorisms. To achieve this, an analytical-descriptive method has been used. The findings of the study indicate that in order to understand the Imam's words in the cultural dimension of signs, it is necessary to use thought and activate memory on the part of the recipient in order to discover their content. Open cultural signs are more extensive and flexible compared to closed spaces;

* Associate Professor of Arabic language and literature, Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran (Corresponding Author), drr_rezaei@yahoo.com

** Associate Professor of Arabic language and literature, Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran, rafiei_y20@yahoo.com

*** Assistant Professor of Arabic Language and Literature, Payam Noor University, Tehran, Iran, Yeganeh@pnu.ac.ir

Date received: 23/01/2025, Date of acceptance: 22/04/2025

because the Imam did not limit these texts to a specific era, but rather the implications of these texts have spread throughout different eras. Therefore, these signs are limited only in specific cases.

Keywords: Imam Ali (AS), Nahjul-Balagha, Semiology, Cultural Function.

Introduction

The more evolved a human being becomes, the broader the concept of culture becomes, because a human being is a cultural being who is distinguished by the characteristic of rationality and by his presence in various cognitive fields. The process of becoming human (humanity) has evolved from genetic adaptation to the natural environment to cultural adaptation from the past to the present. Culture is able to integrate diverse and different human phenomena, whether in the context of time or space. Culture is a system and structure of sign systems, regardless of whether these systems are linguistic, objective (objects), goods, ideas, values, emotions or symbols. Culture is the way in which these systems are analyzed in specific historical and anthropological conditions and, in a dynamic movement, give objective knowledge to the next. The cultural functional dimension of the sign is based on the principle that culture is one of the subjects of communication and semantic systems. Hence, culture is a mechanism that transforms disorder into order and, at the same time, a set of sign systems that interact between the past and the present, as well as between different cultures.

Materials & methods

The present study aims to examine the issue of signs, which play a very important role in the intellectual communication between the speaker and the audience, from the aspect of cultural function in the Imam's aphorisms. To achieve this, an analytical-descriptive method has been used. The findings of the study indicate that in order to understand the Imam's words in the cultural dimension of signs, it is necessary to use thought and activate memory on the part of the recipient in order to be able to discover their content.

Discussion & Result

In cultural studies, semiotics has a special place in the analysis of signifying behaviors and actions. In addition to the apparent and superstructured meaning, semiotics can also discover complex, underlying, and so-called implicit meaning.

35 Abstract

This makes semiotics increasingly attractive to researchers in the field of cultural studies, because they are always seeking to search for and discover the hidden and deep-structured meanings of cultural phenomena and actions, along with their apparent and superstructured meanings. Many researchers in the field of cultural studies, such as Yuri Lotman and Vladimir Toporov in Russia, Umberto Eco in Italy, and others, have accepted the cultural functional dimension of signs. From their point of view, culture emerges when every function automatically becomes a sign for that function. Umberto Eco believes that: Culture selects some phenomena and gives them the role of signs, so that in appropriate circumstances they convey meaning. Thus, culture is a communicative model of knowledge and human interaction in the realm of signs. Saeed Alloush has also tried to link the sign with culture and believes that the study of culture should be based on the assumption that all cultural manifestations are systems of signs. So the basic concept of semiotics is "text", but the text is not limited to the linguistic message, but anything that carries a complete meaning, such as a ritual, a work of art or a ceremony, can be analyzed as a cultural text. The cultural functional dimension of signs considers culture as a dynamic system of significations through which meaning is constructed and transmitted in social interactions. This perspective provides an analytical tool for understanding how cultural concepts are formed and their role in organizing the human world.

Conclusion

In cultural studies, the scope of work is much broader than written works, which is what we usually deal with in literature; in general, cultural studies include the study of various aspects of culture. Cultural semiotics tries to introduce culture and cultural structures represented in cultural works and products so that all of these have become a very important part of the cultural treasure of nations, a subject of cultural research and study by researchers. Imam's aphorisms are among the narrations and texts that encompass all forms and methods of study, including modern criticism. These works are like a bubbling spring whose water never ends. Perhaps anyone who studies the rhetoric and expressive methods of the Imam will find it difficult to understand his intentions and recognize his intellectual views, except through the study of interpretative and historical books related to these texts. Because these are clearly different from other literary texts. The presence of legal signs in the Imam's aphorisms is very striking due to the fusion of his thought with

the divine law (which itself is a kind of legal code). These signs observe two basic criteria: allegory and interpretation and commentary. The communicative function of signs in the Imam's aphorisms is mainly based on argumentation, because argumentation is the strongest tool for influencing and persuading the audience. The Imam designed his argumentative method in a hierarchical manner (in terms of effect and power) in order to achieve persuasion through dialogue with the audience. Cultural signs in the Imam's wisdoms, compared to other areas, have a very high scope and flexibility. Because the Imam did not limit these texts to a specific era and time, but their meaning is extensive throughout the ages and periods. Only in a few cases are these signs dependent on specific conditions, and this indicates his inner state and hidden conscience.

Bibliography

Holy Quran

Nahj al-Balagha.

Ibn Maitham al-Bahrani, Kamal al-Din, (1362), Commentary on Nahj al-Balaghah, Qom: Manuscripts of Maktablah al-Islam.

Osama Al-Abd, Muhammad, (2007), Al-Simaiyyah between Al-Rawiyah and Jaraiyeh, Al-Marafa Surya Magazine, September 528, Year 46, pp. 158-182.

Iskandar, Gharib, (2009), Al-Simai trend in Al-Samaat Al-Shaar Al-Arabi, Baghdad: Dar al-Kashqah al-Amae.

Iko, Ambroto, (2005), Al-Allameh, Anaslis al-Hamfes and Tarikhe, translated by Ahmed Al-Samai, Beirut: Al-Marqas al-Arabi Cultural Center.

Al-Khadour, Jamal al-Din, (1995), Zaman al-Nas, Damascus: Dar al-Hasad al-Nashar and Distribution.

Al-Khoei, Habibullah Al-Hashimi, (d.t.), Minhaj al-Bara'ah in Sharh Nahj al-Balagheh, Tehran: Manshurat Dar Al-Hijrah.

Diwan al-Hadhliyin, (1995), Cairo: Dar al-Kutb al-Masriyyah.

Zaghina, Ali, (2002), al-Manhaj al-Simai, its tendencies and characteristics, the totality of morals of social sciences, Muhammad Khadir Beskerekh Jamiat al-Mutqad al-Watiq al-Thani Al-Simai and the text of literature, Algeria.

Sarhan, Haitham, (2008), Al-Anzameh Al-Simaiyyah Drase fi al-Sard al-Arabi al-Qadim, Beirut: Dar al-Kutub al-Jadid al-Mutahdeh.

Sarfaraz Hossein et al., (2016), Analysis of Yuri Lutman's "Spahrenshaneh" cultural theory and its application in the field of analyzing the relationship between religion and cinema, Culture Strategy Quarterly, No. 39, pp. 73-96.

37 Abstract

- Saadullah, Muhammad Salem, (2020), *The Kingdom of Al-Nus Al-Al-Al-Simai'i Lal-Naqd al-Balaghi*, Beirut: Alam Al-Katb Hadath.
- Alloush, Saeed, (1985), *Dictionary of modern literary terms*, Beirut: Dar al-Bayda al-Maghrib.
- Van Loon, Burin and Zyodin Sardar, (2003), *Cultural Studies*, translated by Wafa Abd al-Kader, Cairo: Majlis-e-Ala for Culture.
- Fahim Shaybani, Abd al-Qadir, (2014), *Semiotics of Al-Mahki al-Mutarabih Sardiat Al-Hindesa Al-Tariabieh, Syntax of Theory for Digital Narrative*, Algiers: Alem al-Kutub al-Hadith for publication and distribution.
- Kush, Dennis, (2007) *The concept of culture in social sciences*, translated by Mounir Al-Saidani, Beirut: Al-Maghrat al-Arabiyya Il-Tarjamah.
- Kobley, Bull, and Litsajans, (2005), *The Science of Al-Lagh*, translated by Jamal al-Jaziri, Cairo: Majlis-ul-Ali Lal-Thaqafa Press.
- Gol Ahmar, Ehsan and Shima Shahbazi, (2013), *Roland Barthes' cultural semiotics and its influence on cultural studies, review letter/ collection of papers of the first national conference of literary theory and criticism in Iran*.
- Gould, Julius, and William L. Kolb, (1376), *Culture of Social Sciences*, translators' translation, Tehran: Maz Yar Publications.
- Lutman, Yuri, (2007), *Tartu-Moscow school*, Alam Al-Fakr magazine, vol. 35, January-March, pp. 181-202.
- Lutman, Yuri, (2014), *Simia al-Kun*, translated by Abd al-Majid al-Nusi, Arab Cultural Center, Maghreb: Dar al-Bayda.
- Al-Morabit, Abdul Waheed, (2010), *Al-Simia Al-Ama and Al-Simia Al-Adab, Man Ajal Tishna Shamal*, Beirut: Dar al-Arabiyyah Lululum.

واکاوی نشانه‌شناسی فرهنگی کلمات قصار امام علی (ع)

رمضان رضائی*

یدالله رفیعی**، فهیمه یگانه دیزج و***

چکیده

نشانه‌شناسی فرهنگی در ساده‌ترین مفاهیم خود، یک نوع تحقیق یا کندوکاوی در فرهنگ نیست، بلکه تحقیق در مورد سیستم‌های پنهان و مسائل درهم‌تنیده و پیچیده آن است. در نشانه‌شناسی فرهنگی، فرهنگ به عنوان یک نظام نشانه‌ای کلان، مطرح می‌شود؛ بنابراین، این نوع تحلیل، فعالیتی است که می‌کوشد اقدامات فرهنگی را در جنبه‌های اجتماعی و فردی آن‌ها تبیین کند. از طرفی، درک انسان از هستی، درکی است که توسط فرهنگ و از طریق نظام‌های دلالت‌گر زبانی و غیرزبانی برنامه‌ریزی می‌شود. این نظام‌ها، فعالیت‌ها و کنش‌های اجتماعی انسان را قالب‌بندی می‌کنند. از این رو، فرهنگ یک نظام (سیستم) است که شامل زبان‌های طبیعی و مصنوعی، هنرها، ادیان، آیین‌ها و... می‌شود. کلام امام علی (ع) که در کتاب شریف نهج البلاغه گرد آمده است همه این ویژگی‌ها را داراست. بر همین اساس جستار پیش رو قصد دارد مسأله نشانه را که نقش بسیار مهمی در ارتباط فکری بین متکلم و مخاطب دارد از جنبه کارکرد فرهنگی در کلمات قصار امام بررسی کند. برای رسیدن به این از روش تحلیلی - توصیفی بهره گرفته شده است. یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که برای فهم کلام امام در بُعد فرهنگی نشانه‌ها، نیازمند به کارگیری اندیشه و فعال سازی حافظه از سوی دریافت کننده است تا بتواند محتوای آنها را کشف کند. نشانه‌های فرهنگی باز در مقایسه با فضاها بسته، از گستره و انعطاف بیشتری برخوردارند؛

* دانشیار زبان و ادبیات عربی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)،
drr_rezaei@yahoo.com

** دانشیار زبان و ادبیات عربی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران،
rafiei_y20@yahoo.com

*** استادیار، زبان و ادبیات عربی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران، Yeganeh@pnu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۰۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۰۲

چرا که امام این متون را محدود به یک عصر خاص بیان نکرده است، بلکه دلالت های این متون در طول اعصار مختلف گسترده شده است. بنابراین، این نشانه‌ها تنها در موارد خاصی محدود می شوند.

کلیدواژه‌ها: امام علی (ع)، نهج البلاغه، نشانه‌شناسی، کارکرد فرهنگی.

۱. مقدمه

هرچه انسان تکامل یافته‌تر می‌شود، مفهوم فرهنگ نیز گسترده‌تر می‌شود؛ زیرا انسان موجودی فرهنگی است که با ویژگی خردمند ورزی و با حضور در عرصه‌های مختلف شناختی متمایز می‌شود. فرآیند انسان‌شدن (انسانیت) از گذشته تاکنون، از سازگاری ژنتیکی با محیط طبیعی به سازگاری فرهنگی تحول یافته است. فرهنگ قادر است پدیده‌های متنوع و متفاوت انسانی را، چه در بستر زمان و چه در بستر مکان، یکپارچه کند. فرهنگ نظام و ساختاری از نظام‌های نشانه‌ای است، فارغ از اینکه این نظام‌ها زبانی، عینی (اشیاء)، کالاهای، ایده‌ها، ارزش‌ها، احساسات یا نمادها باشند. فرهنگ شیوه‌ای است که در آن، این نظام‌ها در شرایط تاریخی و انسان‌شناختی خاصی تحلیل می‌شوند و در حرکتی پویا، به دانش بعدی عینی می‌بخشند.

بعد کارکردی فرهنگی نشانه بر این اصل استوار است که فرهنگ یکی از موضوعات ارتباطی و نظام‌های معنایی محسوب می‌شود. از این رو، فرهنگ سازوکاری است که بی‌نظمی را به نظم تبدیل می‌کند و در عین حال، مجموعه‌ای از نظام‌های نشانه‌ای است که میان گذشته و حال و نیز میان فرهنگ‌های مختلف در تعامل است.

۱.۱ بیان مسأله

در مطالعات فرهنگی، نشانه‌شناسی در تحلیل رفتارها و کنش های دلالت گرانه، جایگاه ویژه ای دارد. نشانه‌شناسی میتواند علاوه بر معنای ظاهری و روساختی، معنای پیچیده، زیرساختی و به اصطلاح ضمنی را هم کشف کند. این موضوع، باعث می شود نشانه شناسی بیش از پیش، توجه پژوهشگران حوزه مطالعات فرهنگی را به خود جلب کند؛ زیرا آن ها همواره به دنبال جستجو و کشف معانی پنهان و ژرف ساختی پدیده ها و کنشهای فرهنگی، در کنار معانی آشکار و روساختی آنها هستند. بسیاری از پژوهشگران حوزه مطالعات فرهنگی، مانند یوری لوتمان و ولادیمیر

توپوروف در روسیه، اومبرتو ایکو در ایتالیا و دیگران، بعد کارکردی فرهنگی را برای نشانه پذیرفته‌اند. از نگاه آن‌ها، فرهنگ هنگامی پدید می‌آید که هر کارکردی به صورت خودکار به نشانه‌ای برای آن کارکرد تبدیل شود. اومبرتو ایکو معتقد است: «فرهنگ برخی از پدیده‌ها را برمی‌گزیند و به آن‌ها نقش نشانه می‌دهد، به گونه‌ای که در شرایط مناسب، معنایی را انتقال می‌دهند.» (ایکو، ۲۰۰۵: ۱۳) بدین ترتیب، فرهنگ الگویی ارتباطی از دانش و تعامل انسانی در قلمرو نشانه‌هاست. سعید علوش نیز کوشیده است تا نشانه را با فرهنگ پیوند بزند و معتقد است که مطالعه فرهنگ باید بر این فرض استوار باشد که تمامی مظاهر فرهنگی، نظام‌هایی از نشانه‌ها هستند. (علوش، ۱۹۸۵: ۱۱۸) پس مفهوم پایه‌ای نشانه‌شناسی، "متن" است، اما متن تنها به پیام زبانی محدود نمی‌شود، بلکه هر چیزی که معنایی کامل را حمل کند، مانند یک آیین، یک اثر هنری یا یک مراسم، می‌تواند به عنوان متن فرهنگی تحلیل شود.

بعد کارکردی فرهنگی نشانه‌ها، فرهنگ را به عنوان سیستمی پویا از دلالت‌ها در نظر می‌گیرد که از طریق آن، معنا در تعاملات اجتماعی ساخته و منتقل می‌شود. این دیدگاه، ابزاری تحلیلی برای درک چگونگی شکل‌گیری مفاهیم فرهنگی و نقش آن‌ها در نظم‌بندی جهان انسانی ارائه می‌دهد.

جستار پیش رو به واکاوی نشانه‌شناسی فرهنگی کلمات قصار امام علی (ع) می‌پردازد با طرح این پرسش که نشانه‌شناسی فرهنگی در کلمات قصار امام چه کارکردهایی دارد؟ تحلیل نشانه‌شناسی فرهنگی چه نقشی در فهم پیام کلام امام دارد؟ برای پاسخ به این پرسش و برای تبیین موضوع از شیوه تحلیلی - توصیفی بهره گرفته شده است.

۲.۱ پیشینه تحقیق

کتاب گرانسنگ نهج البلاغه در دوره معاصر بسیار مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته و هر کدام با توجه به دانش‌های روز برخی از جنبه‌های آن را کاویده‌اند. جنبه نشانه‌شناسی نیز یکی از آن موارد است. در اینجا برخی پژوهش‌های مشابه آورده می‌شود تا خوانندگان گرامی، خود متوجه تفاوت جستار حاضر با آثار مشابه شوند.

۱. هیبت الله کمالی، «نشانه‌شناسی حق و باطل در نهج البلاغه از دیدگاه گریماس»، پایان نامه کارشناسی ارشد، (۱۳۹۱) دانشگاه بوعلی سینا، در این پایان نامه، نگارنده به بررسی مصداق‌های حق و باطل در ۹ خطبه (۱، ۳، ۲۷، ۸۳، ۹۱، ۱۰۹، ۱۲۵،

- ۱۶۰، ۱۹۲) پرداخته و این موضوع را با توجه به الگوی آلژیریداس ژولین گریماس نشانه‌شناس فرانسوی در قالب مربع نشانه‌شناسی وی مورد بررسی قرار داده است.
۲. عباس اقبالی، «نشانه‌شناسی و تحلیل فرامتنی برخی از کنایات نهج البلاغه»، مجله حدیث پژوهی سال نهم (۱۳۹۶) شماره ۱۸. در این مقاله همان طور که از عنوان آن پیداست به بررسی و تحلیل فرامتنی تعبیر کنایی، «لَّهِ أَبْوَهُمْ»، «هَبَلَتْهُمْ الْهَبُولُ» و «تَكَلَّتْ أُمُّكَ» که در متون روایی و خطب نهج البلاغه پریسامدند پرداخته شده است.
۳. علی نظری و همکاران، «بررسی فرآیند نشانه‌شناسی اجتماعی در آموزه‌های علوی با تکیه بر نهج البلاغه با تکیه بر هویت و آداب معاشرت»، مجله پژوهش‌نامه علوی، (۱۳۹۸)، شماره ۱۹، در این پژوهش به بررسی فرآیند نشانه‌شناسی اجتماعی در نهج البلاغه با تکیه بر دو مقوله هویت و آداب معاشرت پرداخته اند.
۴. بهزاد مریدی و روح الله صالحی، «نشانه‌شناسی مفهوم عدالت در نامه ی ۵۳ نهج البلاغه از دیدگاه سوسور»، دومین همایش ملی نهج البلاغه در آراء و اندیشه های اسلام شناسان، (۱۴۰۱)، در این مقاله، موضوع بر اساس روابط همنشینی و جانشینی و تقابل ها و کشف مدلول های عدالت در نامه ۵۳ نهج البلاغه بررسی شده است.
۵. فهیمه قربانی و همکاران، «تحلیل شخصیت مالک اشتر و عمرو بن عاص در نهج البلاغه (با توجه به نظریه نشانه‌شناسی اجتماعی پی یرگیرو)»، مجله پژوهش های نهج البلاغه، (۱۴۰۲) شماره ۷۲، نگارندگان به بررسی شاخصه‌های شخصیتی مثبت و منفی شخصیت «مالک اشتر و عمرو بن عاص» در نهج البلاغه با نگاهی نشانه‌شناسانه از دیدگاه نشانه‌شناسی اجتماعی پی‌یرگیرو پرداخته اند.
۶. گل افروز محبی و رحمان نوازی، «خوانش نشانه‌شناسی رمزگان خطبه ۳۵ نهج البلاغه (بر اساس الگوی رمزگان پنج گانه رولان بارت)»، مجله پژوهشهای زبان شناسی، (۱۴۰۴) شماره ۹، در این مقاله به بررسی و واکاوی رمزگان‌های پنج‌گانه هرمنوتیکی، کنشی، معنایی، نمادین و فرهنگی در خطبه ۳۵ پرداخته اند.
- روشن است که بر اساس بررسی نگارندگان این جستار، پژوهش های صورت گرفته بر پایه نشانه‌شناسی است نه نشانه‌شناسی فرهنگی.

۳.۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

مطالعات نشانه‌شناسی فرهنگی، به عنوان یک حوزه مطالعات میان‌رشته‌ای صورت کلان و به صورت خرد در حوزه دینی، به بررسی علائم، نمادها و پیام‌های دینی، عقیدتی و فرهنگی در جامعه می‌پردازد. این مطالعات به دلیل اهمیت نقش فرهنگ در شکل‌گیری هویت دینی و ملی، روابط اجتماعی و برقراری ارتباط بین افراد، دارای اهمیت ویژه‌ای هستند. با کمک نشانه‌شناسی فرهنگی، می‌توانیم به درک عمیق‌تری از فرهنگ‌ها، باورها، عقاید و ارزش‌های مختلف دست یابیم و درک بهتری از پدیده‌های اجتماعی و فرهنگی داشته باشیم. بنابراین بررسی و تحلیل و بازخوانی نهج البلاغه و کلام امام (و در حالت جزئی‌تر آن کلمات قصار) به طور کلی از منظر نشانه‌شناسی فرهنگی یک ضرورت واضحی است. و لازمه آن پژوهش‌های متعدد علمی است و جستار حاضر به عنوان یک قطره از دریاست.

۲. بحث و بررسی

۱.۲. نشانه‌شناسی فرهنگی

اصطلاح نشانه‌شناسی فرهنگی از زمانی استفاده شد که ارنست کاسیرر برخی نظام‌های نشانه‌ای بخصوص را با عنوان "صورت‌های نمادین" توصیف کرد و ادعا کرد که صورت‌های نمادین یک جامعه، فرهنگ آن جامعه را تشکیل می‌دهند. نشانه‌شناسی فرهنگی زیر شاخه نشانه‌شناسی است که موضوع آن فرهنگ است. (گل احمر و شهبازی، ۱۳۹۱: ۳۶۷) یکی از وظایف نشانه‌شناسی فرهنگی از دید کاسیرر مطالعه نظام‌های نشانه‌ای در یک فرهنگ (به معنایی که هر در یا تایلور به کار می‌برند) با توجه به مشارکتی که در فرهنگ دارند می‌باشد.

نشانه‌شناسی یوری لوتمان دقیقاً نشانه‌شناسی متنی نیست؛ بلکه نشانه‌شناسی فرهنگ است که نمی‌تواند بی‌ارتباط با متن‌ها باشد، متن‌هایی که به منزله ابزارآلات آن فرهنگ‌اند، چرا که متن‌ها منبع اصلی خود توصیف‌گری‌های فرهنگ هستند؛ به این سبب که متن‌ها الگوهایی از معنا را عرضه می‌دارند که زندگی و رفتار کسانی را که به یک فرهنگی تعلق دارند، مشروط و مقید می‌سازد. متن برای لوتمان مؤلفه اصلی، واحد فرهنگ است و هرآنچه که در فرهنگ نقشی مهم و دلالتی ایفا می‌کند، می‌تواند به مثابه متن لحاظ شود؛ خواه یک فیلم سینمایی باشد یا یک سازه معماری، یک نقاشی یا یک آئین مذهبی و غیره.

لوتمان از متن‌ها به عنوان کارکردهای فرهنگی و اندام‌های فرهنگی سخن می‌گوید و بدین وسیله امکان تعمیم تعریف یک متن به مقولات آن چنانی فراهم می‌آید و به بیان وی، یک رمان بودن، یک فیلم بودن یا یک نیایش بودن به معنی انجام یک کارکرد فرهنگی مشخص و انتقال یک معنای کلی است. بدون سازماندهی و تخصیص فرهنگی؛ هیچ متنی در کار نیست. (سرافراز و همکاران، ۱۳۹۶: ۷۹)

مفهوم فرهنگ هرچه انسان تکامل می‌یابد گسترده‌تر می‌شود؛ زیرا انسان موجودی فرهنگی است که با رجحان عقل و فراخی خرد در حوزه‌های مختلف معرفتی و شناختی ممتاز است. فرایند انسانیت که از دیرباز آغاز شده، از سازگاری ژنتیکی با محیط طبیعی به سازگاری فرهنگی تحول یافته است. (کوش، ۲۰۰۷: ۹) درک انسان از جهان، درکی است که توسط فرهنگ و از طریق نظام‌های دلالتی زبانی و غیرزبانی آن برنامه ریزی می‌شود. این نظام‌ها فعالیت‌ها و کنش‌های اجتماعی، انسان را قالب بندی می‌کنند. بنابراین، فرهنگ ساختاری است که شامل زبان‌های طبیعی و مصنوعی، هنرها، ادیان، آیین‌ها و... می‌شود. (زغینه، ۲۰۰۲: ۲۶۷) ادوارد تیلور فرهنگ را اینگونه تعریف می‌کند: «کلیت پیچیده‌ای است که دانش، باورها، هنرها، اخلاقیات، قوانین، عادات و دیگر تواناییهای اکتسابی انسان را به عنوان عضوی از جامعه در بر می‌گیرد.» (فان لون، و زیودین ساردار ۲۰۰۳: ۸) از این رو، فرهنگ توانایی یکپارچه سازی پدیده‌های متنوع و متفاوت انسانی را دارد، خواه این تنوع و تفاوت در زمان باشد یا مکان. فرهنگ نظامی از نظام‌های نشانه‌ای است، فارغ از ماهیت این نظام‌ها (گفتار، اشیا، کالاها، ایده‌ها، ارزش‌ها، احساسات یا اشارات). فرهنگ شیوه‌ای است که در آن، نظام‌های نشانه‌ای در شرایط تاریخی و انساختشناختی خاصی بازخوانی می‌شوند و در حرکتی که به معرفت بُعدی عینی می‌بخشد، جای می‌گیرند. (ایکو، ۲۰۰۵: ۱) جنبه کارکردی فرهنگی نشانه بر این امر تأکید دارد که فرهنگ یکی از موضوعات ارتباطی و نظام‌های دلالتی است. بنابراین، فرهنگ سازوکاری است که بی‌نظمی را به نظم تبدیل می‌کند و علاوه بر این، «مجموعه‌ای از نظام‌های نشانه‌ای است که میان گذشته و حال و نیز میان فرهنگهای دیگر گشوده و تعاملی است.» (أسامة العبد، ۲۰۰۷: ۱۶۴)

این جنبه کارکردی از سوی بسیاری از اندیشمندان مانند یوری لوتمان و ولادیمیر توپوروف در روسیه، اومبرتو اکو در ایتالیا و دیگران پذیرفته شده است. (اسکندر، ۲۰۰۹: ۶۳-۶۴) از نگاه این متفکران، فرهنگ زمانی شکل می‌گیرد که هر کارکردی به طور خودکار به نشانه‌ای از آن کارکرد تبدیل شود. اکو می‌گوید: «فرهنگ، برخی پدیده‌ها را برمی‌گزیند و

واکاوی نشانه‌شناسی فرهنگی کلمات قصار امام علی (ع) (رمضان رضائی و دیگران) ۴۵

به آنها نقش نشانه‌هایی را محول می‌کند که در شرایط مناسب، چیزی را بازنمایی می‌کنند.» (ایکو، ۲۰۰۵: ۱) بدین ترتیب، فرهنگ الگویی پیوسته از دانش بشری و تعامل انسانی در حوزه نشانه‌هاست. (کوبلی ولیتساجانز، ۲۰۰۵: ۱۴۳) از این منظر، سعید علوش کوشیده است نشانه را با فرهنگ پیوند زند و آن را مطالعه همه وجوه فرهنگی بر پایه فرض این وجوه به مثابه نظام‌های نشانه‌ای در واقعیت تعریف کند. (علوش، ۱۹۸۵: ۱۱۸)

در حقیقت، مبانی نشانه فرهنگی و جنبه کارکردی آن عمدتاً از فلسفه مارکسیستی سرچشمه گرفته است که پدیده‌های فرهنگی را موضوعاتی ارتباطی و نظام‌هایی دلالتی می‌داند. از دید طرفدارانش، فرهنگ چیزی جز نسبت دادن کارکرد به اشیای طبیعی و نامگذاری آنها نیست و بدینسان، حوزه‌ای ارتباطی - سازمانی برای انتقال اطلاعات در جامعه انسانی است. (سعد الله، ۲۰۲۰: ۲)

برخی این رویکرد کارکردگرایانه به نشانه را مرهون مکتب نشانه‌شناسی مسکو می‌دانند. این گروه معتقدند که «مفهوم بنیادین نشانه‌شناسی، متن است و متن نزد آنها تنها به پیام زبانی محدود نمی‌شود، بلکه شامل هر چیزی است که معنایی یکپارچه دارد؛ مانند یک آیین، اثر هنری و غیره...» (المرباط، ۲۰۱۰: ۷۶) فرهنگ می‌تواند متنی شعری یا مشور، بخشی از یک متن یا مجموعه‌ای کامل از متون باشد، بسته به رمزگان‌هایی که رابطه فرهنگ با متن و رابطه متن با فرهنگ را تعیین می‌کنند. (همان: ۷۷-۷۶) بدین ترتیب، دایره تولید نشانه‌ها و ابعاد کارکردی آنها گسترش یافته است. از نگاه این دیدگاه، تمام پدیده‌های جهان، مخلوقات و دستاوردهای بشری آکنده از نشانه‌ها و نمادهای دلالت‌گری است که در چارچوب نظام‌های کلی چندگانه و مرتبطی جای می‌گیرند که توانایی یکپارچه سازی پدیده‌های متنوع انسانی را دارند. (سرحان، ۲۰۰۸: ۶۰) بر این اساس، فرهنگ شامل سه سطح: عمومی (دربگیرنده عموم آحاد جامعه)، تخصصی (شامل افراد محدودی با ویژگی‌های خاص) و بنیادی (دارای مفاهیم و پذیرش‌های عمیق تر نسبت به فرهنگ عمومی و فرهنگ تخصصی) می‌باشد.

۲.۲ بُعد کارکردی فرهنگی نشانه

در علوم اجتماعی، کارکرد به بیان‌های متنوعی تعریف شده است که تقریباً همه به یک تعریف بازمی‌گردند: «نتایج و آثار عینی پدیده‌ها یا ساخت‌های اجتماعی» در یک بیان کلی، کارکرد عبارت است از حاصل یا نتیجه نوعی «وجود و یا عمل (یا

حرکت) اشخاص و یا اشیاء و از جمله پدیده‌های لمس ناپذیری چون الگوهای فرهنگی، ساختارهای گروهی و نگرش‌هاست. (گولد و کولب، ۱۳۷۶: ۶۷۹) در این تعریف، کارکرد به نوعی «نتیجه» اشاره دارد، نتیجه‌ای خواه از لحاظ نظری قابل بیان و مورد انتظار و یا از لحاظ تجربی قابل مشاهده یا قابل استنتاج. مسئله اساسی این است که آیا نتیجه به منزله پیشامد تلقی می‌شود که ممکن است انتظار آن رود و حتی بنا به مورد بحث صرفاً «ضروری» باشد یا این که فرض می‌شود که شرط، نیاز، جهات نظری ممکن است منطقاً خواست، هدف، یا منظوری شناخته شده را به شیوه‌ای ابزاروار برآورده می‌سازد، انجام می‌دهد، تحقق می‌بخشد، یا «بیان می‌کند» و «مجسم می‌سازد».

بعد کارکردی فرهنگی نشانه در دو چشم انداز متجلی می‌شود: نخست در قالب فضای باز و دوم در قالب فضای بسته. (لوتمان، ۲۰۰۷: ۱۸۷) برای مثال، ساخت مساجد برای تمام مسلمانان یک فرهنگ محسوب می‌شود، و ساخت کلیساها برای مسیحیان یک فرهنگ است. هر یک از این گروه‌ها از دریچه فرهنگ خود به دیگری می‌نگرند و آن را فاقد فرهنگ می‌دانند؛ این همان چیزی است که «فرهنگ با فضای بسته» نامیده می‌شود. اما اگر کسی به تمام اماکن عبادی اعم از مساجد، کلیساها و معابد با یک نگاه واحد بنگرد، این نگرش نشان دهنده «فرهنگ با فضای باز» است.

با تأمل در کلمات قصار امام علی(ع)، درمی‌یابیم که نشانه‌ها در خلق ابعادی با کارکردهای فرهنگی ممتاز نقش داشته‌اند. چرا که امام علی(ع) از یک نظام فرهنگی جامع برخوردار است که دو فضای باز و بسته را دربرمی‌گیرد. این دوگانگی در نحوه به کارگیری مضامین در خطاب‌های ایشان مشهود است؛ به گونه‌ای که هر مضمون با توجه به ماهیت مخاطب تنظیم شده است.

۳.۲ کارکرد فرهنگی در چشم‌انداز فضای باز

در این حوزه، فرهنگ و غیرفرهنگ به مثابه یک نظام واحد تلقی می‌شوند که بر پایه فراخی، همزیستی و تعامل استوار است. (فهیم شیبانی، ۲۰۱۴: ۹۲) نمونه این امر، تنوع ادیان در هند است. هر دین، خود را فرهنگ می‌داند و دیگران را فاقد فرهنگ می‌شمارد، درحالی که همین تنوع ادیان در هند از نگاه جهان خارج به عنوان یک فرهنگ شناخته می‌شود.

از مصادیق کارکرد فرهنگی نشانه‌ها در این فضا، بخشی از نامه امام علی (ع) به عبدالله بن عباس (والی بصره) است که فرمودند: «وقد بلغنی تنمرک لبنی تمیم، وغلظتک علیهم، وإن بنی تمیم لم یغب لهمس نجم إلا طلع لهم آخر» (نامه ۱۸/ ترجمه: به من خبر رسیده که با قبیله بنی تمیم با خشونت و تندی رفتار می‌کنی. بدان که برای بنی تمیم هرگاه ستاره‌ای افول کند، ستاره‌ای دیگر طلوع می‌کند).

امام در این نامه، عامل خود را به رفتار نیکو مبتنی بر احترام و فروتنی با قبایل اصیل و دارای پیشینه تاریخی همسو با اسلام (مانند بنی تمیم) فرامی‌خواند. ایشان سه ویژگی برای بنی تمیم برمی‌شمارند:

اول: هرگاه رهبری از ایشان از دنیا می‌رود، رهبری دیگر جایگزین او می‌شود. دوم: در هیچ دوره‌ای (چه در جاهلیت و چه در اسلام) مغلوب دشمن نشدند؛ زیرا همواره در شجاعت و غیرت پیشتاز بودند. سوم: پیوند خویشاوندی نزدیکی با بنی هاشم دارند؛ چرا که نسب هر دو قبیله به «یاس بن مُضَر» میرسد. (الخوئی، د.ت: ۳۱۷/۱۸)

امام (ع) می‌خواست از یک سو به کارگزار خود و از سوی دیگر به عموم مردم این پیام را القا کند که قبیله بنی تمیم خاستگاه شجاعت و ظهور پیوسته مردان برجسته است. سخن ایشان که فرمودند: «بنی تمیم هیچ ستاره‌ای افول نمی‌کند مگر اینکه ستاره‌ای دیگر برایشان طلوع می‌کند»، نشان دهنده این است که آنها در هیچ حد و مرزی متوقف نخواهند شد و منبعی برای ظهور رهبری مستمر هستند. این هماهنگی به نشانه‌ای تبدیل شد که در ایجاد کارکرد فرهنگی با فضایی باز نقش داشت، بدین معنا که بنی تمیم به خوشنامی و سیادت شهرت یافتند تا جایی که آوازه‌شان نزد همگان شناخته شد.

شناخت گسترده امام نسبت به نسب قبایل و ارتباط گسترده ایشان با آنها، در شکل‌گیری فرهنگی افقی (زمانی) نقش داشت. این موضوع بیانگر شناخت پیوسته و مستمر امام در طول زمان بوده است. این معنا از طریق واژه «نجم» که نشان دهنده ظهور پیوسته است، به مخاطب منتقل می‌شود. بر این اساس می‌توان گفت: تولید فرهنگی که امام (ع) در انتقال معنا به مخاطب به کار گرفت، با توجه به درهم تنیدگی عامل فرهنگی بین دو طرف، موفق به انتقال مدلول مورد نظر به مخاطب شد. بنابراین، این نشانه ساختار واحدی را تشکیل داد که ارزش واقعی بنی تمیم را تجسم می‌بخشد.

همچنین بُعد کارکردی فرهنگی نشانه را در نامه امام (ع) به معاویه که در پاسخ به او نوشتند، ملاحظه می‌کنیم. ایشان فرمودند: «وزعمت أني لكل الخلفاء حسد، وعلى كلهم

بغیت، فإن یکن ذلک کذلک فلیس الجنایة علیک فیکون العذر إلیک. وتلک شکاة ظاهر عنک عارها» (نامه/۲۸) ترجمه:

...و گمان کردی که من به همه خلفا حسد می‌ورزم و بر همه‌شان کینه مندم. اگر چنین باشد، جرم متوجه تو نیست تا عذرخواهی به سوی تو رود! و این شکایتی است که ننگ آن آشکارا از تو دور است.

در این متن، ابعاد کارکردی فرهنگی از طریق استفاده امام(ع) از سخن شاعر در عبارت «تِلْکَ شَکَاةٌ ظَاهِرٌ عَنْکَ عَارُهَا» تجلی یافته است. با تأمل در بستر فرهنگی این متن درمی‌یابیم که امام(ع) از شعر ابوذؤیب هذلی در پاسخ به معاویه بهره بردند؛ آنجا که شاعر گوید:

وَعِیْرَهَا الْوَاشُونَ أَتَى أَحِبُّهَا وَتِلْکَ شَکَاةٌ ظَاهِرٌ عَنْکَ عَارُهَا

(دیوان الهذلیین، ۱۹۹۵: ۲۱/۱)

ترجمه: و عیش می‌گذارند بدگویان که دوستش دارم... و این شکایتی است که ننگش از تو آشکار است»

از این منظر می‌توان گفت: ادغام دو متن (شعر و کلام امام(ع)) در قالبی واحد، نشانه‌های فرهنگی پرمعنایی را برای مخاطب پدید آورد که به حل مرحله‌ای مسئله یعنی رد ادعاهای معاویه و تکذیب اتهام دشمنی امام با خلفا، انجامید.

بر همین اساس، تسلط امام(ع) به مصادیق فرهنگی دیگر مانند شعر و به کارگیری آن در موضوعی واحد، نوعی تعامل در مخاطب هنگام خوانش جزئیات متن ایجاد کرد. از سوی دیگر، این دو متن وحدتی ساختاری پدید آوردند که به دیدگاهی فرهنگی واحد منجر شد؛ چیزی که از آن به «نظام فرهنگی یکپارچه» تعبیر می‌شود.

در نامه‌ای دیگر از امام(ع) به فرمانداران مناطق درباره زمان‌های نماز آمده است:

أما بعد! فصلوا بالناس الظهر حین تقی الشمس مثل مریض العنز، وصلوا بهم العصر والشمس بیضاء حیه فی عضو من النهار، حین یسار فیها فرسخان، وصلوا بهم المغرب حین یفطر الصائم، ویدفع الحاج، وصلوا بهم العشاء حین یتواری الشفق إلى ثلث اللیل وصلوا بهم الغداة والرجل یعرف وجه صاحبه وصلوا بهم صلاة أضعفهم ولا تكونوا فتانین (نامه/۵۲)

ترجمه:

اما بعد، با مردم نماز ظهر را زمانی بخوانید که خورشید از محل استراحت بز (میانگین روز) بگذرد، نماز عصر را وقتی که خورشید سفید و درخشانده و در بخشی از روز است که دو فرسخ (حدود دو ساعت) از روز باقی مانده، نماز مغرب را هنگامی که روزه دار افطار می‌کند و حاجی از عرفات بازمی‌گردد، و نماز عشا را زمانی که شفق (سرخ‌ی پس از غروب) تا یک سوم شب ناپدید شود. و نماز بامداد را هنگامی که، روشنی چندان باشد، که کسی روی رفیق خود را بشناسد، و نماز را با آنان در حد توان ناتوان ایشان بگزایید و سبب کراهت آنان از نماز و در فتنه افتادنشان مگردید.

امام (ع) در این متن به بیان زمان‌های نمازهای واجب پرداخته و برای هر یک معیاری مشخص کرده اند که مردم بر اساس آن زمان‌های مقدس را تعیین می‌کنند. ایشان در اینجا تمایزی بدون ابهام بین اوقات نمازها قائل شده‌اند. (ابن میثم البحرانی، ۱۳۶۲: ۱۳۳/۵) آن معیارها به شرح زیر است:

اول: نماز ظهر به تنهایی در زمان متمایل شدن خورشید (زوال) خوانده می‌شود و علامت آن، جایی است که بزها برای استراحت می‌خوانند (مريض العنز).

دوم: نماز عصر به تنهایی در زمانی که خورشید هنوز باقی است و علامت آن، سفیدی خورشید است که به زردی غروب نگراییده و همچنان زنده و تابان است.

سوم: نماز مغرب به تنهایی در هنگام غروب خورشید خوانده می‌شود و علامت آن، افطار روزه دار و حرکت از عرفات است.

چهارم: نماز عشاء به تنهایی در زمانی که روشنی (شفق) نخستین شب ناپدید می‌شود و آخرین حد آن تا یک سوم شب است. علامت آن، ناپدید شدن شفق است.

پنجم: نماز صبح به تنهایی در زمانی خوانده می‌شود که فرد بتواند چهره همراهش را تشخیص دهد و علامت آن، طلوع فجر دوم (سپیده صادق) است.

این تعیین‌های زمانی، ما را به نتیجه ای می‌رساند که از طریق واژگان موجود در متن آشکار می‌شود؛ واژگانی مانند «مريض العنز»، «بیضاء حیه»، «فرسخاً»، «تواری الشفق»، و «معرفة الرجل وجه صاحبه». هر یک از اینها از دیرباز دلالت‌های فطری داشته اند، اما وقتی امام (ع) آنها را در چارچوب تعیین وقت نماز قرار داد و لباس معناهای آیینی جدیدی به آنها پوشاند، به نشانه‌هایی فرهنگی تبدیل شدند که ابعاد تازه ای از مفهوم زمان نماز را

پایه‌ریزی کردند. این تحولات فطری و اکتساب معناهای آیینی توسط واژگان، به تولد دلالت‌های نشانه‌شناختی فرهنگی انجامید.

از دیدگاه نظام نشانه‌شناسی فرهنگی، این واژگان دال‌هایی برای مدل‌های جدید هستند که در تعیین وقت نماز نقش داشته و به مرور به نظامی پذیرفته شده در میان مسلمانان تبدیل شدند. این دیدگاه، با نگاه پیروان نشانه‌های فرهنگی همسوست که معتقدند فرهنگ در تثبیت نظام اجتماعی و دینی جامعه نقش دارد و آن را به افقی باز تبدیل می‌کند که می‌تواند با دیگر فرهنگها هماهنگ شده و به هدف مشترک دست یابد.

کلمات قصار امام ابعاد کارکردی فرهنگی نشانه‌ها به وضوح دیده می‌شود، مانند این جمله: «قرنت الهیة بالخیبة، والحياء بالحرمان، والفرصة تمرّ مرّ السحاب، فاتتهزوا فرص الخیر.» (حکمت/۲۱) ترجمه: «ترس قرین نومیدی است و شرم، موجب محرومی است و فرصت می‌گذرد، چونان که ابرها می‌گذرند. فرصت‌های نیکو را غنیمت شمیرید.» این سخن انسان را به استفاده از فرصت‌ها ترغیب می‌کند، چرا که فرصت‌ها زودگذرند. امام (ع) در این حدیث، «خیبت» (ناکامی) را همراه «هیبت» (ترس) و «محرومیت» را همراه «حیا» قرار داده و هر یک را مانعی برای رسیدن انسان به خواسته‌هایش معرفی کرده است. خواننده متن درمی‌یابد که امام با چینش واژگانی مانند هیبت، حیا، و محرومیت، موانع علّتی را ترسیم می‌کند که انسان را از هدفش باز می‌دارد.

این واژگان با ترتیب‌شان در متن، به شکل‌گیری نشانه‌ای، با کارکرد فرهنگی انجامیده‌اند که در جمله «فرصت چون ابر می‌گذرد، پس فرصت‌ها نیک را دریابید» تجلی یافته است. مفهوم فرصت در فرهنگ همه دوران‌ها روشن است، و این وضوح، برای مخاطب گسترده معنایی فرازمانی ایجاد کرده است. امام (ع) برای نزدیک کردن معنا به خواننده و کمک به غنی‌سازی دانش او با استفاده از چشمه‌های طبیعت، بین واقعیت معنوی (که با فرصت‌ها تجسم می‌یابد) و واقعیت مادی (که با گذر ابرها نمایان می‌شود) پیوند داده و فرهنگی قابل توجه در فضای باز با محوری عمودی پدید آورده است. به عبارت دیگر، می‌توان فضای باز فرهنگی را به مثابه بیانی از قابلیت‌های مثبت برای انسان آماده به تحول در برنامه‌های زندگی‌اش دانست، همچنین شناخت پیوندهای فرهنگی و پیشرفته از طریق توانایی‌های فکری رو به رشد در جامعه دانست.

و مصداق دیگری از کارکرد فرهنگی در کلمات قصار در این فرموده امام است: «توقوا البرد فی أوله وتلقوه فی آخره، فإنه یفعل فی الأبدان کفعله فی الأشجار، أوله یحرق، وآخره

یورق.» (حکمت/۱۲۵) ترجمه: «از سرما در آغازش بهره‌یزید و در پایانش آن را بپذیرید، چرا که تأثیرش بر بدن‌ها مانند تأثیرش بر درختان است؛ آغازش می‌سوزاند و پایانش برگ می‌آورد.» این حکمت از توصیه‌های بهداشتی است که انسان را از بیماری‌ها مصون می‌دارد. امام پیشگیری از سرما را در آغاز آن سفارش کرده، زیرا بدن انسان بر اساس شرایط اقلیمی مانند سرما، گرما و اعتدال سازگار می‌شود و این ویژگی هر جسم زنده‌ای است، خواه گیاه باشد یا حیوان. امام (ع) بر رکن اساسی پدیده‌های طبیعی و تغییرات آب و هوایی جهان تکیه کرده و آن را به فرهنگی عمومی‌ای تبدیل کرده که می‌خواسته به مخاطب منتقل کند؛ زیرا تکیه بر پدیده‌های طبیعی و استناد به آنها باعث انتقال سریع‌تر اطلاعات به ذهن انسان می‌شود.

سرشت انسان در دل هستی، در قالب رابطه‌ای پویا حرکت می‌کند که انزوا، بسته‌بودن و تک‌بعدی بودن را نمی‌پذیرد. بنابراین، رابطه او با قلمرو زیستی طبیعت، رابطه‌ای تعاملی و ارتباطی با فضایی باز است و او نمی‌تواند از نظر فرهنگی از آن جدا شود. (لوتمان، ۲۰۱۴: ۱۶-۱۹). بر این اساس می‌گوییم: اشراف و تسلط به طبیعت و پدیده‌های آن، خود نمودی از وجوه فرهنگی با فضای باز است. پس، سخن امام (ع) که «آغازش می‌سوزاند و پایانش برگ می‌آورد»، نشانه‌ای را تجسم بخشیده که در احضار گنجینه‌های فرهنگی طبیعت هستی و برجسته‌سازی آن نزد مخاطب نقش داشته است.

۴.۲ کارکرد فرهنگی از منظر فضای بسته

نشانه‌ها در این فضا از طریق لنز خود فرهنگ، یعنی از درون، با کارکردهای فرهنگی جای می‌گیرند. در اینجا «فرهنگ به مثابه منطقه‌ای مشخص ظاهر می‌شود که در مقابل آن واقعیت‌هایی دیگر قرار دارند که به تاریخ، تجربه و فعالیت انسانی خارج از آن منطقه تعلق دارند. (لوتمان، ۱۸۷: ۲۰۰۷) بنابراین، فضای بسته فرهنگ، خودبسته است و نیازی به غیر ندارد. این فضا یک نظام است و غیر آن، بی‌نظامی است. (المرباط، ۲۰۱۰: ۷۵) به عنوان مثال، مناسک حج که مسلمانان از سراسر جهان با تنوع قومی و ملیتی انجام می‌دهند، برای همه، فرهنگی در قالب یک نظام واحد، یعنی طواف حول کعبه، شکل می‌دهد. در مقابل، سایر آیین‌ها و رسوم، فاقد این ویژگی فرهنگی هستند.

نمونه این موضوع را در سخنان امام در وصیتش به معقل بن قیس ریاحی می‌یابیم، هنگامی که او را به شام فرستاد: «اتق الله الذی لا بد لک من لقائه، ولا منتهی لک دونه، ولا تقاتلن إلا من قاتلک، و سر البردین، وغور بالناس، ورفه فی السیر.» (نامه/۱۲) ترجمه:

از خدایی بترس که هیچ راه گریزی از دیدار او نداری و هیچ نقطه پایانی جز او وجود ندارد. تنها با کسانی بجنگ که با تو می‌جنگند و در دو زمان سرد (صبح و عصر) حرکت کن، در روزهای گرم با مردم به آرامی رفتار کن و در سفرها نرم‌گام باش.

از عادات سپاهیان در برخی موارد، پیمودن مسافت‌های طولانی برای رسیدن به هدف مورد نظر است. بنابراین، زمان‌های سفر برای همگان فرهنگی عمومی محسوب می‌شود، اما این فرهنگ از فردی به فرد دیگر متفاوت است. وقتی امام (ع) زمان‌های خاصی را با عبارت «البردین» (دو زمان سرد) مشخص کرد، این امر، ساختاری درونی، با فضای بسته ایجاد کرد که مختص فرهنگ نظامی‌هاست و دیگران در آن شریک نیستند. سخن ایشان «سر البردین» اشاره به حرکت در زمان‌های صبح و عصر دارد. ترکیب این دو رکن، نشانه‌ای را شکل داده که کارکردی فرهنگی با بعدی خاص بین دو نفر دارد که تحت یک نظام واحد، یعنی نظام سپاهی گری، گرد هم آمده‌اند. صرف اشاره‌ای که امام به عنوان فرستنده به معقل بن قیس (فرستاده‌شونده) درباره حرکت سپاه در زمان مشخصی داشت، بدون نیاز به جستجوی دلایل آن، توسط وی درک شد. این درک سبب شکل‌گیری دلیل حرکت در این دو زمان خاص گردید و این شناخت محدود بین دو طرف گفتگو، به ایجاد کارکردی فرهنگی در فضای بسته کمک کرد.

از اینجا، خواننده می‌تواند فضای فرهنگی درون متن را از طریق بافت متن خود مشخص کند (الخضور، ۱۹۹۵: ۶۵) زیرا فضایی که متن در آن حرکت می‌کند، به زبان و ساختار گفتمان فرهنگی‌ای که با شکل شناختی خود حمل می‌کند، مرتبط است. بدین ترتیب، نسبت بندی رویکرد در فضای گفتمان و پویایی آن اجتناب ناپذیر می‌شود.

و در وصیت‌های امام به سپاهیان خود، پیش از رویارویی با سپاه صفین آمده است: «و لا تهيجوا النساء بأذى، و إن شتمن أعراضکم، و سببن أمراءکم، فإنهن ضعیفات القوی، و الأنفس، و العقول، إن کنا لنؤمر بالکف عنهن و إنهن لمشرکات، و إن کان الرجل لیتناول المرأة فی الجاهلیة بالفهر، أو الهراوة، فیعیر بها و عقبه من بعده.» (نامه/۱۴) ترجمه:

واکاوی نشانه‌شناسی فرهنگی کلمات قصار امام علی (ع) (رمضان رضائی و دیگران) ۵۳

زنان را با آزار برنینگیزید، هرچند به عزت تان دشنام دهند و فرماندهان تان را سرزنش کنند، زیرا آنان از نظر نیرو، نفس و خرد ناتوان‌اند. ما همواره به بازداشتن از آزار آنان فرمان داده شده‌ایم، هرچند آنان مشرک باشند. مرد در دوران جاهلیت زن را با چوبدستی یا گرز میزد، پس او و فرزندانش پس از او سرزنش می‌شدند.

در این بافت، امام (ع)، سپاه را از هرگونه تعرض به زنان و برانگیختن احساسات شان نهی کرده است؛ زیرا آنان جز با زبان نمی‌توانند از خود در برابر آزار دفاع کنند. امام به پدیده‌ای اشاره می‌کند که در عصر جاهلیت وجود داشت، یعنی کتک زدن زنان و رفتار خشن جامعه آن زمان با آنان. این فرهنگ در روح و روان جامعه جاهلی ریشه دوانده بود، اما برخی آن را نمی‌پذیرفتند و قرآن کریم این را در آیه ﴿وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ﴾ (نحل / ۵۸) تصویر کشیده است.

زن در جاهلیت تابع معیارهای عرفی بود. ارتباط او با مرد، کاملاً تصادفی و تحت نوسان های خلق و خو و توانایی هر یک در شرایط مختلف بود، برخلاف عصر اسلامی که انقلابی بزرگ پدید آورد و در پرتو آن، اصول انسانی مرتبط با تعیین حقوق زن و بیان وظایفش تجسم یافت.

از اینجا، درمی‌یابیم که تشخیص امام از این پدیده و محدود کردن آن به دوران جاهلیت، و نه دیگر دوره‌ها، فرهنگی با فضایی بسته برای جامعه‌ای خاص است. این کارکرد نشانه‌ای است که در متن تجسم یافته و در سخن امام نمود دارد: «و اگر مردی در جاهلیت زن را با چوبدستی یا گرز میزد...». این متن دال بر ضرب و شتم شدید و بیرحمانه زنان است. امام با اشاره به این پدیده خواسته است آن فرهنگ متحجر را که با اصول اسلام و ضوابط آن همخوانی ندارد، به تصویر بکشد. بدین معنی که اگر مردم عصر جاهلیت چنین بوده‌اند و مسلمانان در برابر مشرکان مأمور به خویشتن داری شده‌اند، در عصر ظهور اسلام و در برابر زنان مسلمان ناآگاه، به طریق اولی باید خویشتن داری نشان دهند.

نمونه شاهد مثال برای بُعد فرهنگی بسته نشانه، در این حکمت است که می‌فرماید: «آلة الرئاسة سعة الصدر» (حکمت/ ۱۷۶) ترجمه: «ابزار رهبری، سعه صدر است» این حکمت به عنوان جرقه فکری کوتاهی است که معانی متعددی را در خود جای داده است. این حکمت پایه های نظام ریاستی یکپارچه را بنا می‌نهد، خواه این ریاست، حقی الهی باشد مانند ریاست پیامبران و امامان (علیهم السلام)، یا حقی بشری که از طریق ساز و کارهای دموکراتیک یا زور و دیکتاتوری تحقق یابد. تمامی این انواع ریاست ها نیازمند ظرفیت و

سعه صدر رئیس یا حاکم است تا بتواند کشور را با موفقیت اداره کند، خواسته و نیازهای مردم را برآورده سازد و احتیاجات شان را تأمین نماید. ریاست عرصه رقابت همه رقباست و در نتیجه، عامل بروز اختلافات، جنگها و مخالفت های دینی و فکری می شود. بنابراین، ضروری است که این چالش ها مهار شده و تحمل شوند و اصول صحیحی برای دفاع از ریاست با استفاده از شیوه های درست تر و سودمندتر پایه ریزی گردد؛ گاه با صلح و گاه با جنگ، و تفاوت در به کارگیری قدرت در موقعیت های لازم، و نرمش و سیاست در مواقعی که مصلحت عمومی اقتضا می کند. همچنین، هزینه کرد مالی و تحمل بار سنگین مسئولیت ضروری است. برای همه این امور و الزامات عمومی، ریاست نیازمند سعه صدر و گذشت و ایثار است و کسی که از این شایستگی ها و ویژگی ها برخوردار نباشد، نمی تواند در اداره امور پایدار و موفق باشد. (الخوئی، دت: ۲۵۳/۲۱)

این متن (کلام قصار امام)، به طور کلی نشانه ای را برای ما ترسیم کرده که دارای کارکردی فرهنگی با فضایی بسته است؛ زیرا رهبرانی که زمام قدرت را به دست می گیرند، نمی توانند از این ویژگی سعه صدر و ایثار بهره مند باشند، چرا که این ویژگی تنها به گروهی خاص محدود شده است، یعنی پیامبران و امامان اهل بیت (علیهم السلام). آنان عرصه ای گسترده برای همه مردم بودند و افزون بر این، از قابلیت های روانشناختی و راهبردی لازم برای اداره امور برخوردار بودند. از اینرو، امام (ع) این حکمت را بیان فرمود تا نقطه شروعی برای هر کس باشد که عهده دار ریاست می شود و بنابراین باید از سعه صدر برخوردار باشد.

از دیگر سخنان ایشان، این عبارت است که می فرماید: «الصدقة دواء منجح، وأعمال العباد فی عاجلهم نصب أعینهم فی آجلهم» (حکمت/۷) ترجمه: «صدقه دارویی نجات بخش است، و اعمال بندگان در دنیایشان، پیش چشمان شان در آخرت نمایان است» صدقه از منابع اقتصادی در حکومت اسلامی به شمار می رود که در تحقق همبستگی اجتماعی بین اعضای جامعه و تقویت پیوندهای اجتماعی نقش دارد. صدقه حقی برای فقرا در اموال ثروتمندان است و قرآن کریم به آن اشاره کرده است: «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلَّ عَلَیْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» (توبه/۱۰۳) ترجمه: «از اموال آنان صدقه ای بگیر تا به وسیله آن، پاکشان سازی و رشدشان دهی، و برایشان دعا کن که دعای تو مایه آرامش آنان است، و خداوند شنوا و داناست.» بدین ترتیب، صدقه از مفاهیم فرهنگی ویژه جامعه اسلامی است و بر همین اساس، سخن امام (ع) که فرمود:

واکاوی نشانه‌شناسی فرهنگی کلمات قصار امام علی (ع) (رمضان رضائی و دیگران) ۵۵

«صدقه دارویی نجات بخش است»، برای ما نشانه‌ای با فضای فرهنگی بسته ترسیم می‌کند؛ زیرا نه همه مردم صدقه می‌دهند و نه هر کس که صدقه می‌دهد، نیتش خالصانه و به دور از ریا است. تنها کسی که نیتش خالص برای رضای خداست، صدقه را به عنوان دارویی کارآمد درک می‌کند.

پس این فرهنگ در چارچوب فضای بسته‌ای قرار می‌گیرد که متقیان را از ریاکاران جدا می‌سازد.

۳. نتیجه‌گیری

در مطالعات فرهنگی محدوده کار از آثار مکتوب، یعنی چیزی که به‌طور معمول در ادبیات با آن سروکار داریم، بسیار گسترده‌تر است؛ به‌طور کلی مطالعات فرهنگی مطالعه درباره وجوه مختلف فرهنگ را دربرمی‌گیرد. نشانه‌شناسی فرهنگی سعی دارد، فرهنگ و ساختارهای فرهنگی بازنمایی شده در آثار و محصولات فرهنگی را معرفی کند تا همه این‌ها به عنوان بخش بسیار مهمی از گنجینه فرهنگی ملت‌ها، مورد کنکاش و مطالعه فرهنگی پژوهشگران قرار گرفته است.

کلمات قصار امام از جمله روایات و متونی است که همه اشکال و روشهای مطالعاتی، از جمله نقد مدرن را در بر می‌گیرد. این آثار همچون سرچشمه‌ای جوشان است که آب آن هرگز پایان نمی‌یابد. شاید هرکس که در بلاغت و شیوه‌های بیانی امام مطالعه کند، به دشواری به درک مقاصد ایشان و تشخیص دیدگاه‌های فکری‌شان پی ببرد، مگر از طریق مطالعه کتب تفسیری و تاریخی مربوط به این متون. چرا که اینها با متون ادبی دیگر تفاوت آشکاری دارد.

وجود نشانه‌های حقوقی در کلمات قصار امام به دلیل آمیختگی اندیشه او با قانون الهی (که خود نوعی قانون نامه حقوقی است) بسیار چشمگیر است. این نشانه‌ها دو معیار اساسی را رعایت می‌کنند: تمثیل و تأویل و تفسیر.

کارکرد ارتباطی نشانه‌ها در کلمات قصار امام، عمدتاً بر استدلال استوار است؛ چرا که استدلال قوی‌ترین ابزار تأثیرگذاری و اقناع مخاطب است. امام روش استدلالی خود را به صورت سلسله مراتبی (از نظر تأثیر و قدرت) طراحی کرده تا از طریق گفتگو با مخاطب، به اقناع برسد.

نشانه‌های فرهنگی در حکمت‌های امام، در مقایسه با دیگر حوزه‌ها، از گستره و انعطاف بسیار بالایی برخوردار است. زیرا امام این متون را محدود به عصر و زمانه خاصی نکرده، بلکه معنای آنها در گذر اعصار و دوره‌های مختلف گسترده است. تنها در مواردی محدود، این نشانه‌ها به شرایط خاصی وابسته‌اند و این نشان دهنده احوال درونی و وجدان نهفته ایشان است.

کتاب‌نامه

- قرآن کریم.
نهج البلاغه.
ابن میثم البحرانی، کمال الدین، (۱۳۶۲)، شرح نهج البلاغه، قم: منشورات مکتبه الاسلام.
اسامه العبد، محمد، (۲۰۰۷)، السیمیائیة بین الرؤیة و اجرائیة، مجله المعرفة سوريا، العدد ۵۲۸، أيلول، السنة ۴۶، صص ۱۵۸-۱۸۲.
اسکندر، غریب، (۲۰۰۹)، الاتجاه السیمیائی فی النقد الشعر العربی، بغداد: دار الشؤون الثقافیة العامة،
ایکو، امبروتو، (۲۰۰۵)، العلامة تحلیل المفهوم وتاریخه، ترجمه احمد الصمعی، بیروت: المركز الثقافی العربی.
الخصور، جمال الدین، (۱۹۹۵)، زمن النص، دمشق: دار الحصاد النشر والتوزیع.
الخوئی، حبیب الله الهاشمی، (د.ت)، منهاج البراعه فی شرح نهج البلاغه، طهران: منشورات دار الهجرة.
دیوان الهذلیین، (۱۹۹۵)، القاهرة: دارالکتب المصریة.
زغبنة، علی، (۲۰۰۲)، المنهج السیمیائی اتجاهاته وخصائصه کلیه الاداب العلوم الاجتماعیة، جامعه محمد خضیر بسکرة زمن اعمال المتلقى الوطنی الثانی السیمیاء والنص الادبی، الجزائر.
سرحان، هیشم، (۲۰۰۸)، الانظمة السیمیائیة دراسة فی السرد العربی القدیم، بیروت: دار الکتب الجدید المتحدة.
سرفراز؛ حسین و همکاران، (۱۳۹۶)، واکاوی نظریه فرهنگی «سپهرنشانه‌ای» یوری لوتمان و کاریست آن در زمینه تحلیل مناسبات میان دین و سینما، فصلنامه راهبرد فرهنگ، شماره ۳۹، صص ۷۳-۹۶.
سعد الله، محمد سالم، (۲۰۲۰)، مملکة النص التحلیل السیمیائی للنقد البلاغی، بیروت: عالم الکتب الحدث.
علوش، سعید، (۱۹۸۵)، معجم المصطلحات الادبیة المعاصرة، بیروت: دار البیضاء المغرب.
فان لون، بورین و زیودین ساردار، (۲۰۰۳)، الدراسات الثقافیة، ترجمه وفاء عبد القادر، القاهرة: المجلس الاعلی للثقافة.

واکاوی نشانه‌شناسی فرهنگی کلمات قصار امام علی (ع) (رمضان رضائی و دیگران) ۵۷

فهیم شیبانی، عبد القادر، (۲۰۱۴)، سیمیائیات المحکی المترابط سردیات الهندسه الترابطیه نحو نظریه للروایه الرقمیه، الجزائر: عالم الكتب الحديث للنشر والتوزيع.

کوش، دنیس، (۲۰۰۷) مفهوم الثقافة فی العلوم الاجتماعیه، ترجمه منیر السعیدانی، بیروت: المنظمة العربیة للترجمة.

کوبلی، بول، و لیتساجانز، (۲۰۰۵)، علم العلامات، ترجمه جمال الجزیری، القاهرة: مطبوعات مجلس الاعلی للثقافه.

گل احمر، احسان و شیما شهبازی، (۱۳۹۰)، نشانه‌شناسی فرهنگی رولان بارت و تأثیر آن بر مطالعات فرهنگی، نامه نقد/ مجموعه مقالات نخستین همایش ملی نظریه و نقد ادبی در ایران.

گولد، جولیوس، و و یلیام ال. کولب، (۱۳۷۶)، فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه مترجمان، تهران: انتشارات ماز یار.

لوتمان، یوری، (۲۰۰۷)، مدرسه تارتو - موسکو، مجله عالم الفکر، مج ۳۵، ینایر - مارس، صص ۱۸۱-۲۰۲.

لوتمان، یوری، (۲۰۱۴)، سیمیاء الکون، ترجمه عبد المجید النوسی، المركز الثقافی العربی، المغرب: دار البیضاء.

المربط، عبد الواحد، (۲۰۱۰)، السیمیاء العامه وسیمیاء الادب من أجل تصور شامل، بیروت: دار العربیه للعلوم.